

О. В. Голубєв,
д. філос. з економіки, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту,
Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3600-1646>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.22.91

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

O. Holubiev,
PhD in Economics, Associated Professor of the Department of Enterprise Economics
and Management, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

SUPPORTING HUMAN DEVELOPMENT IN WARTIME CONDITIONS

У статті досліджуються особливості забезпечення людського розвитку в умовах воєнного часу на основі сучасних наукових підходів. Розглянуто значення людського розвитку для відновлення суспільства в кризовий період, окреслено виклики та загрози, що впливають на фізичне, психологічне та соціально-економічне становище населення під час війни. Особливу увагу приділено ролі доступу до освіти, медичної допомоги, підтримки психічного здоров'я, соціальної інтеграції вимушених переселенців та сприянню економічній стабільності. Наголошено на важливості громадських та волонтерських ініціатив, які допомагають згуртувати суспільство й активно долучати його до відновлення. Окрім цього, виділені основні акценти розгляду поняття "забезпечення" ("supporting" (підтримка), "sustaining" (збереження), "facilitating" (сприяння), "fostering" (створення належних умов), "advancing" (активний прогрес), що дало змогу обґрунтувати послідовність самого забезпечення залежно від правильно розставлених акцентів. Висунуто припущення, що акценти забезпечення доцільно представити послідовністю, яку доповнюють результати попередніх цілей реалізації заходів забезпечення. Акцентовано, що чітка послідовність досить умовна, оскільки процес забезпечення багатогранний та вміщує всі ці акценти одночасно. Проте, аргументовано, що важливим є визначення відправною умовою підтримку спроможності людського розвитку. Такий авторський погляд дав змогу сформулювати напрями забезпечення людського розвитку, що включають збереження людських ресурсів та створення умов для майбутніх поколінь. У підсумку, автор пропонує рекомендації щодо заходів підтримки, які забезпечать належний рівень людського розвитку попри негативні наслідки військових дій. Обґрунтовано, що залишаються суттєві прогалини у дослідженні підтримки людського розвитку під час війни, зокрема питання стабільного забезпечення базових потреб, адаптації ринку праці та економіки до нових умов, а також інтеграції вимушених переселенців. Особливо актуальним є питання створення сталих умов для захисту психічного здоров'я, що потребує розвитку спеціальних програм реабілітації для ветеранів, дітей та дорослих, постраждалих від війни.

The article explores the specific aspects of ensuring human development in wartime conditions based on modern scientific approaches. It examines the significance of human development for societal recovery during crises, outlining the challenges and threats that affect the physical, psychological, and socio-economic well-being of the population in wartime. Special attention is given to the role of access to education, healthcare, mental health support, social integration of displaced persons, and economic stability. The importance of civic and volunteer initiatives, which help to unite society and actively involve it in recovery, is emphasized. Additionally, the main focuses of the concept of "ensuring" human development are highlighted, namely: "supporting," "sustaining," "facilitating," "fostering," and "advancing," which allows for a justification of the sequence of support based on appropriately prioritized goals. It is proposed that these focuses should be presented sequentially, complementing the outcomes of previous implementation goals. Although this sequence is acknowledged as conditional due to the multifaceted

nature of the support process, it is argued that starting with the condition of supporting human development capacity is critical. This approach enabled the author to formulate directions for supporting human development, which include the preservation of human resources and the creation of conditions for future generations. In conclusion, the author proposes recommendations for support measures that will ensure an adequate level of human development despite the adverse effects of military conflict. It is substantiated that significant gaps remain in the study of supporting human development during wartime, particularly regarding the stable provision of basic needs, adaptation of the labor market and economy to new conditions, and the integration of displaced persons. Especially pertinent is the issue of creating sustainable conditions for mental health protection, which requires the development of specialized rehabilitation programs for veterans, children, and adults affected by the war.

Ключові слова: людський розвиток; військовий стан; сталий розвиток; соціальна інтеграція; економічна стабільність; забезпечення.

Key words: human development; wartime conditions; sustainable development; social integration; economic stability; support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Війна — це явище, що кардинально змінює звичне життя суспільства, ставлячи під загрозу не лише територіальну цілісність і безпеку держави, а й фундаментальні права та можливості людей на розвиток. У таких умовах особливої важливості набуває збереження та примноження людського потенціалу, який є основою відновлення країни як під час, так і після завершення війни. Забезпечення людського розвитку в умовах війни стає не просто соціальною потребою, а національним пріоритетом, оскільки стійке майбутнє країни залежить від того, наскільки ефективно держава зможе підтримати своїх громадян у цей важкий час.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема забезпечення людського розвитку є однією з актуальних проблем незважаючи на рівень її опрацювання, оскільки це впливає з динаміки розвитку суспільства. Тому, ця проблема обговорюється науковцями та практиками досить активно впродовж тривалого періоду.

Серед основних загальновідомих теорій людського розвитку в контексті економічного розвитку найбільш відомими є "Теорія людського капіталу" (Теодор Шульц [1], Гері Беккер [2]), в якій людський капітал включає знання, навички та здоров'я людей, які є важливими для економічного розвитку. Автори доводять, що інвестиції в освіту та здоров'я значно підвищують продуктивність праці. Серед основних наукових поглядів щодо розкриття суті забезпечення людського розвитку з позицій його підтримки доцільно визначити "Теорію соціального розвитку" (Амартія Сен). В ній відомий вчений та Лауреат Нобелівської премії з економіки розкриває розвиток не лише як економічний, але й соціальний процес. Сен акцентує увагу на можливостях (capabilities) людей, тобто на їхній здатності здійснювати вибір і реалізовувати свої потенціали, що долає нерівність та сприяє добробуту суспільства [3—4]. На формування можливостей забезпечити людський розвиток впливають погляди представників "Теорії залежності" (Андре Гундер Франк [5], Іммануїл Валенштайн [6]), які визна-

чають важливість розуміння геополітичних умов людського розвитку в країні через наявну економічну залежність, світ-систему, яка веде до нерівномірного розвитку країн "периферії", залежних від країн "центру".

В зазначених працях сформовані базові наукові засади для розуміння суті людського розвитку, основних чинників, які визначають рівень такого розвитку та можливі умови забезпечення. Проте, зміна середовища та умов в Україні, яка опинилась під збройною агресією, значною мірою впливає на переосмислення можливостей для забезпечення людського розвитку за таких умов. Тому на сьогодні з'являються наукові дослідження з проблем розвитку людини з позицій впливу на неї факторів воєнного часу. Зазначені питання розкривають у своїх роботах українські дослідники Білецький О. [7], Карп'як М., Горбова Х. [8], Назарко С., Канцур І., Познанська І. [9], Ножов Е., Мигович В., Ганусич А. [10], Самборська О., Воскобійник С., Шевченко Д. [11]. Основні цілі людського розвитку визначені також у Стратегії людського розвитку, затвердженій Указом Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021 [12].

Невирішені частини загальної проблеми. Попри ґрунтовний теоретичний аналіз, залишаються невирішені питання практичної реалізації підтримки людського розвитку під час війни, зокрема питання стабільного забезпечення базових потреб, адаптації ринку праці та економіки до нових умов.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є аналіз забезпечення людського розвитку в умовах війни, враховуючи наявні виклики, зокрема обмеження доступу до життєво важливих ресурсів, освіти, медичної допомоги та можливостей для соціальної інтеграції, а також формування рекомендацій щодо подолання цих проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом, наукове обґрунтування концепції "людського розвитку" засноване на системному підході, який розглядає розвиток людини як багатограний процес,

що включає розширення її можливостей і свобод, підвищення її добробуту та забезпечення права на повноцінне життя. Основою наукового підходу до розуміння людського розвитку є низка фундаментальних аспектів.

Перше. Під людським розвитком переважна більшість науковців розуміють не лише економічне зростання, а й розширення можливостей і свобод, необхідних для реалізації особистого потенціалу. Зокрема, це підходить до концепції Амартії Сена, який визначає розвиток як процес, що дає людині вибирати і здійснювати ті дії, які забезпечують її індивідуальне щастя і соціальний добробут. Підвищення рівня освіти, доступ до медичної допомоги та свобода у виборі професії чи життєвого шляху є ключовими компонентами цього підходу. Власне за дослідження питань бідності, голоду та нерівності, значний внесок у розвиток теорій соціального вибору, економіки добробуту та людського розвитку, Амартія Сен — індійський економіст і філософ став лауреатом Нобелівської премії з економіки 1998 року. У своїй ключовій теорії — теорії людського розвитку та концепції "можливостей" (capabilities) — Сен доводить, що людський розвиток слід вимірювати не лише економічними показниками, такими як ВВП, а й рівнем можливостей, які людина має для повноцінного життя. Його концепція "capabilities" підкреслює, що розвиток має забезпечити людям свободу вибору та можливості для самореалізації [3].

У книзі "Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation" (1981) [3] Сен показав, що голод часто виникає не через недостатність продовольства, а через проблеми розподілу ресурсів і політичні чинники. Він висунув теорію "прав на володіння" ("entitlement theory"), яка пояснює, як соціальні й економічні умови впливають на доступ людей до їжі, а отже забезпечуючи базові потреби розвитку.

Друге. Для наукового розуміння людського розвитку важливі показники, що відображають якість життя, зокрема, рівень освіти, доступ до охорони здоров'я, соціальна стабільність, економічні можливості й екологічне середовище. Індекс людського розвитку (ІЛР), запропонований ООН, поєднує очікувану тривалість життя, рівень освіченості та рівень доходу як головні показники, що дають змогу оцінити ступінь розвитку та порівнювати якість життя в різних країнах. Слід відмітити, що Амартія Сен був одним з авторів концепції Індeksu людського розвитку (HDI), який використовує ООН як альтернативний показник добробуту країни, орієнтований на здоров'я, освіту та рівень життя, а не лише на економічні показники.

Третє. У науковому контексті людський розвиток враховує сталий розвиток, орієнтований на забезпечення потреб теперішнього покоління без шкоди для можливостей майбутніх поколінь. Це включає збереження природних ресурсів, розвиток екологічної культури та етичне ставлення до природи та суспільства. Сталий розвиток є важливою складовою для забезпечення тривалої якості життя та добробуту людей у довгостроковій перспективі.

Четверте. Людський розвиток також включає забезпечення соціальної рівності та інтеграції, зменшення нерівності у доступі до ресурсів і можливостей. Соціальна рівність сприяє зменшенню конфліктів та створює

умови для стабільного й гармонійного суспільного розвитку. З цієї точки зору людський розвиток включає боротьбу з бідністю, нерівністю в доходах і дискримінацією.

П'яте. Наукове розуміння людського розвитку також охоплює аспекти ментального і культурного збагачення. Це включає доступ до культурних ресурсів, самореалізацію особистості через творчість, здобуття знань і навичок для повноцінної участі в суспільному житті. Психологічне благополуччя та культура також є важливими складовими людського розвитку, адже формують основи для духовного зростання та гармонійного існування людини в суспільстві.

Таким чином, людський розвиток — це комплексний процес, який не обмежується тільки матеріальними аспектами, а охоплює фізичне, психологічне, соціальне та культурне благополуччя людини. Це наукове розуміння підкреслює значущість багатогранного підходу до розвитку людини як основи для формування стійкого і стабільного суспільства.

Варто також відмітити, що вже на теоретичному рівні з'ясування суті поняття "забезпечення" криється напрямок для розроблення відповідних заходів стосовно людського розвитку. Так, якщо розкривати поняття "забезпечення" через його переклад англійською мовою, навіть без занурення у глибинну суть цього процесу та теоретичні дискусії дослідників, маємо декілька варіантів такого перекладу. При цьому кожен варіант має трохи інше відтінкове значення, залежно від того, який акцент буде зроблено у цілях проведення дослідження:

1) "supporting", що означає надання підтримки, допомоги чи ресурсів, щоб людський розвиток міг тривати, незважаючи на виклики війни. Такий варіант акцентує на тому, що розвиток потребує допомоги, коли обставини важкі;

2) "sustaining" означає підтримання наявного рівня чи безперервність процесу. Такий варіант припускає, що головна мета — зберегти людський розвиток на рівні, який вже був досягнутий, аби запобігти регресу;

3) "facilitating" означає сприяння, полегшення процесу. Це підкреслює, що, попри складнощі, існують певні засоби чи стратегії, які допомагають розвитку продовжуватися;

4) "fostering" акцентує на створенні умов і середовища, яке сприяє розвитку. Цей варіант говорить про турботу і створення сприятливих умов для людського розвитку, незважаючи на труднощі;

5) "advancing" підкреслює активний прогрес і просування вперед. Це припускає, що навіть під час війни є можливість зробити крок уперед у розвитку, хоча це може вимагати значних зусиль;

6) "ensuring" вказує на обов'язковість і цілісність процесу, спрямованого на довготривале збереження умов, що дозволяють людському розвитку тривати попри виклики, зокрема військового часу та сприяє недопущенню негативних тенденцій на майбутнє.

Залежно від контексту і бажаного акценту можна обрати варіант, який краще відображає авторську позицію, його бачення та ідею.

Доцільно зважити, що послідовність самого забезпечення залежить від правильно розставлених ак-

центів. Можна припустити, що акценти забезпечення доцільно представити послідовністю, що доповнює результати попередніх цілей реалізації заходів забезпечення:

"supporting" (підтримка) → "sustaining" (збереження) → "facilitating" (сприяння) → "fostering" (створення належних умов) → "advancing" (активний прогрес) → "ensuring" (убезпечення).

Звісно, що така послідовність досить умовна, оскільки процес забезпечення багатогранний та вміщує всі ці акценти одночасно. Проте, важливим є визначення відправною умовою підтримку спроможності людського розвитку.

Саме тому, для даної статті було обрано один із цих варіантів, який найбільшою мірою корелюється з метою дослідження і означає надання підтримки людському розвитку попри всі негативи військового часу, тобто саме "supporting". Однак, на наше переконання саме цей акцент щодо сутності забезпечення є визначальним та відправним за значенням реалізованих заходів. І, залежно від успішності заходів в такому акценті забезпечення буде змога не лише стримати регрес, але й досягнути активного прогресу людського розвитку всупереч негативним воєнним впливам.

Реалізація основних заходів забезпечення в контексті підтримки людського розвитку пов'язана зі здійсненням низки важливих заходів.

Перш за все, важливо забезпечити основні потреби населення, такі як безпека, здоров'я та освіта. У часи війни ресурси значно обмежені, тому важливо оптимізувати їх розподіл таким чином, щоб кожен громадянин мав доступ до необхідних послуг. Особливої уваги потребують діти та молодь, які формують майбутнє країни. Доступ до якісної освіти навіть у складних умовах забезпечити можливість новому поколінню не втратити знання та навички, необхідні для відновлення країни після завершення бойових дій. Гуманітарна допомога, медична підтримка та онлайн-освітні програми стають життєво необхідними для підтримки людського розвитку в таких умовах.

За даними ООН, через війну в Україні понад 5,7 мільйона дітей були змушені припинити навчання або перейшли на дистанційну форму, що ускладнило доступ до якісної освіти [13]. ЮНІСЕФ зазначає, що з початку війни пошкоджено або зруйновано понад 3000 навчальних закладів, а близько 40% шкіл на прифронтових територіях взагалі не мають можливості функціонувати у звичному режимі [14]. Така ситуація значно знижує якість освіти та впливає на перспективи дітей і молоді щодо подальшого розвитку.

Крім того, війна вимагає адаптації ринку праці та економіки, що дозволить забезпечити зайнятість та можливості для професійного зростання населення. Відновлення інфраструктури, залучення інвестицій та розвиток інноваційних проєктів можуть стати каталізаторами для підтримки економіки, створюючи нові робочі місця та відкриваючи перспективи для громадян. Підтримка малого і середнього бізнесу також відіграє важливу роль, оскільки підприємці здатні швидко адаптуватися до нових реалій та підтримувати економічну активність у регіонах, що зазнали меншого руйнування.

Внаслідок війни економіка України зазнала масштабних втрат: за оцінками Світового банку, безробіття досягло рівня 35%, що призвело до збільшення рівня бідності більш ніж удвічі — з 18% до 37% [15]. Втрата робочих місць та зниження економічної активності впливають на рівень життя мільйонів українців, обмежуючи їхні можливості для самореалізації та розвитку.

Вимушена міграція та мобілізація частини населення призводять до скорочення виробництва та позбавлення тилу можливості самостійно виробляти необхідну продукцію для захисту країни і забезпечення населення базовими продуктами, для зменшення залежності країни від іноземних партнерів. За аналітичними оцінками, для повноцінного відновлення економіки, необхідно залучити додатково 8,6 мільйона працівників упродовж наступних десяти років, щоб досягти продуктивності довоєнного періоду, і це без урахування необхідності відновлювальних робіт по країні [16; 17].

Психологічна підтримка та соціальна інтеграція вимушених переселенців та тих, хто залишився у прифронтових зонах, є ключовими для забезпечення людського розвитку. Травматичні події можуть призвести до серйозних проблем із психічним здоров'ям, тому необхідно створювати програми підтримки для ветеранів, біженців та інших постраждалих. Важливо, щоб такі програми охоплювали доступ до психологічних консультацій, можливість реабілітації та підтримку інтеграції в нових громадах, що допоможе людям повернутися до продуктивного життя та знову стати частиною суспільства.

Війна призвела до серйозних проблем у сфері охорони здоров'я: за даними ВООЗ, понад 2000 закладів охорони здоров'я в Україні були зруйновані або пошкоджені з початку війни. Крім того, майже 15 мільйонів людей потребують медичної допомоги, включно з психічною підтримкою, оскільки війна значно підвищила рівень посттравматичних стресових розладів (ПТСР), депресії та тривожності. ВООЗ зазначає, що лише 35% людей з ПТСР мають доступ до спеціалізованої допомоги, що обмежує можливості для відновлення і подальшого розвитку [13].

Війна створила серйозні екологічні загрози: за даними досліджень щодо захисту довкілля та природних ресурсів України, бойові дії призвели до значного забруднення повітря, води та ґрунтів, зокрема в зонах активних бойових дій на сході країни. Тільки відомі забруднення річок оцінюються в збитки понад 1,35 мільярд доларів США. Такі масштаби екологічних втрат створюють довготривалі проблеми для здоров'я і життя людей, а також ускладнюють доступ до природних ресурсів для майбутніх поколінь [13].

Нарешті, для ефективного забезпечення людського розвитку в умовах війни необхідно підтримувати громадянське суспільство та волонтерські ініціативи. Саме громадські організації та волонтери здатні оперативно реагувати на виклики та допомагати у вирішенні нагальних проблем, надаючи підтримку тим, хто найбільше її потребує. Зміцнення громадянського суспільства сприяє згуртованості нації та забезпечує можливість громадянам активно брати участь у відбудові країни. Така взаємодія держави та суспільства є основою для відновлення людського потенціалу та досягнення сталого розвитку, навіть попри важкі обставини війни.

Таким чином, наведені аргументи підтверджують серйозний негативний вплив війни на людський розвиток і наголошують на необхідності комплексної підтримки для відновлення постраждалих секторів суспільства.

Забезпечення людського розвитку в умовах війни є надзвичайно складним, але надзвичайно важливим завданням. Незважаючи на всі виклики, зосередження на підтримці базових потреб, економічної стійкості, психологічної допомоги та розвитку громадянського суспільства є ключем до відновлення країни. Створення стратегії для довгострокового розвитку дозволить Україні зберегти й розвинути людський потенціал, заклавши основу для стабільного та процвітаючого майбутнього. В умовах кризи кожен крок у підтримці людського розвитку наближає суспільство до побудови сильної, згуртованої й готової до нових викликів держави.

У таблиці 1 наведені заходи, реалізація яких дає змогу забезпечити людський розвиток в умовах війни в Україні, включаючи пропозиції щодо органів, які можуть їх здійснювати саме у аспекті "підтримки" такого розвитку як первинної крапки відліку такого розвитку на майбутній період відновлення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, війна призводить до складних та довготривалих наслідків, що унеможливають або серйозно обмежують людський розвиток як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Це вимагає від держави та міжнародного співтовариства стратегічної підтримки для відновлення умов, які дозволять відновити людський потенціал, зруйнований війною.

Література:

1. Schultz T. W. Investment in Human Capital // The American Economic Review. 1961. Vol. 51, No.1. pp. 1—17. URL: <https://www.scribd.com/doc/294809909/Schultz-Investment-in-Human-Capital> (дата звернення: 30.10.2024).
2. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. 3rd ed. — Chicago: The University of Chicago Press, 412 p. URL: <https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education-third-edition> (дата звернення: 30.10.2024).
3. Sen A. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. — Oxford: Clarendon Press, 1981. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001>.

Таблиця 1. Заходи забезпечення людського розвитку в умовах війни в Україні

Сфера та заходи	Опис заходу	Приблизні витрати та можливі джерела фінансування
1	2	3
Освіта		
Дистанційне навчання та онлайн-платформи	Забезпечення доступу до якісної освіти через онлайн-платформи для дітей у прифронтових зонах та ВПО	1-2 млрд грн на забезпечення онлайн-освіти та освітніх центрів (Державний бюджет, донорські гранти, фонди ЮНІСЕФ)
Освітні центри для ВПО	Створення освітніх хабів для дітей-переселенців у безпечних областях для підтримки навчання і соціальної адаптації	
Охорона здоров'я		
Мобільні медичні бригади	Організація мобільних клінік для надання медичної допомоги в прифронтових і важкодоступних зонах	3-4 млрд грн на мобільні бригади та реабілітаційні програми (ВООЗ, державні фонди, гуманітарна допомога, програми підтримки від ЄС)
Психологічна підтримка та реабілітація	Програми підтримки психічного здоров'я, реабілітаційні центри для ветеранів, ВПО та населення, що зазнало травм	
Економічний розвиток		
Підтримка малого бізнесу	Фінансування, гранти та податкові пільги для малих підприємств у безпечних регіонах для створення робочих місць	2-3 млрд грн на гранти та перепідготовку працівників (Світовий банк, МВФ, підтримка від ЄС, українські банки з державною підтримкою)
Перепідготовка працівників	Програми перепідготовки для внутрішньо переміщених осіб і військових для адаптації до цивільного ринку праці	
Соціальний захист		
Підтримка ВПО та соціальна інтеграція	Забезпечення житлом, програмами соціальної адаптації та допомоги для ВПО для сприяння їхній інтеграції в нових громадах	1-1,5 млрд грн на житлову підтримку та соціальну інтеграцію (Державний бюджет, програми ООН, місцеві бюджети)
Розвиток волонтерських ініціатив	Створення умов для підтримки волонтерських ініціатив: надання ресурсів та забезпечення безпеки	
Інфраструктура та екологія		
Відбудова житла та інфраструктури	Програми швидкої відбудови житла, доріг, комунікацій та критичної інфраструктури на постраждалих територіях	5-7 млрд грн на відбудову та відновлення довкілля (Фінансування від міжнародних фінансових установ, ЄБРР, «Фонд відновлення України», екологічні гранти)
Зменшення шкоди навколишньому середовищу	Очищення забруднених територій, заходи з відновлення ґрунтів, лісів та водних ресурсів у районах бойових дій	

Джерело: сформовано автором.

4. Sen A. Development as Freedom. — Oxford; New York: Oxford University Press, 1999. — 366 p.

5. Frank A. G. Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil. — New York, 1967. 298 p. URL: <https://read.dukeupress.edu/hahr/article/48/3/453/157620/Capitalism-and-Underdevelopment-in-Latin-America> (дата звернення: 30.10.2024).

6. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. — Berkeley: University of California Press, 1974.

7. Білецький О. В. Використання людського капіталу в умовах війни: управлінський аспект. Економіка і організація управління. 2024. № 2 (54). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>.

8. Карп'як М. О., Горбова Х. В. Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу

розвитку регіонів України в умовах російської агресії. Регіональна економіка. 2022. № 2. С. 57—62. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6>.

9. Назарко С., Канцур І., Познанська І. Управління людським капіталом в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>.

10. Ножов Е. М., Мигович В. П., Ганусич А. В. Моніторинг людського розвитку в регіоні: поточна та стратегічна компоненти. Економічний простір. 2024. № 191. С. 200—204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-32>.

11. Самборська О., Воскобийник С., Шевченко Д. Збереження людського потенціалу в умовах війни. Економіка та суспільство. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію людського розвитку". Указ Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 25.10.2024).

13. Серія аналітичних довідок ООН. — Організація Об'єднаних Націй, Україна. URL: <http://surl.li/zhctu> (дата звернення: 25.10.2024).

14. Огляд гуманітарної ситуації № 41, I півріччя 2024. — ЮНІСЕФ: вебсайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/огляд-гуманітарної-ситуації-по-41-i-півріччя-2024> (дата звернення: 30.10.2024).

15. World Development Indicators. Data Catalog. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 29.10.2024).

16. Ливч Д., Ященко Я. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити? Економічна правда. 18 січня 2024 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/> (дата звернення: 25.10.2024).

17. Нагаєвщук А. Як людський капітал сприятиме повоєнному відновленню України. Накипіло. 27 Січня, 2024. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskiy-kapital-spriyatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/> (дата звернення: 30.10.2024).

References:

1. Schultz, T.W. (1961), "Investment in Human Capital", The American Economic Review, vol. 51, no. 1, pp. 1—17, available at: <https://www.scribd.com/doc/294809909/Schultz-Investment-in-Human-Capital> (Accessed 30 Oct 2024).

2. Becker, G.S. (1993), Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education, 3rd ed., The University of Chicago Press, Chicago, USA, available at: <https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education-third-edition> (Accessed 30 Oct 2024).

3. Sen, A. (1981), Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation, Oxford University Press, Oxford, UK. DOI: <https://doi.org/10.1093/019828-4632.001.0001>.

4. Sen, A. (1999), Development as Freedom, Oxford University Press, Oxford, UK.

5. Frank, A.G. (1967), Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil, Monthly Review Press, New York, USA, available at: <https://read.dukeupress.edu/hahr/article/48/3/453/157620/Capitalism-and-Underdevelopment-in-Latin-America> (Accessed 30 Oct 2024).

6. Wallerstein, I. (1974), The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, University of California Press, Berkeley, USA.

7. Biletskyi, O.V. (2024), "Use of Human Capital in Wartime: A Management Aspect", Ekonomika i orhanyzatsiia upravlinnia, [Online], vol. 2 (54), DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>.

8. Karpiak, M.O., and Horbova, K.V. (2022), "Preservation of Human Potential as a Key Strategic Resource for Regional Development in Ukraine under Russian Aggression", Rehionalna ekonomika, vol. 2, pp. 57—62. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6>.

9. Nazarko, S., Kantsur, I., and Poznanska, I. (2022), "Human Capital Management during Wartime", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>.

10. Nozhov, E.M., Myhovych, V.P., and Hanusych, A.V. (2024), "Monitoring of Human Development in the Region: Current and Strategic Components", Ekonomichnyi prostir, vol. 191, pp. 200—204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-32>.

11. Samborska, O., Voskobiinyk, S., and Shevchenko, D. (2023), "Preservation of Human Potential during Wartime", Ekonomika ta suspilstvo, [Online], vol. 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>.

12. President of Ukraine (2021), Decree "On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of 14 May 2021 "On the Human Development Strategy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (Accessed 30 Oct 2024).

13. United Nations (2024), "Analytical Brief Series on Ukraine", available at: <http://surl.li/zhctu> (Accessed 30 Oct 2024).

14. UNICEF (2024), "Humanitarian Situation Overview No. 41, First Half of 2024", available at: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/огляд-гуманітарної-ситуації-по-41-i-півріччя-2024> (Accessed 30 Oct 2024).

15. The World Bank (2024), "World Development Indicators, Data Catalog", available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (Accessed 30 Oct 2024).

16. Livch, D., and Yashchenko, Ya. (2024), "Ukraine's Human Capital and Business Development: How to Preserve and Multiply?", Ekonomichna Pravda, [Online], 18 January, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>.

17. Nahaievshchuk, A. (2024), "How Human Capital Will Aid Postwar Reconstruction in Ukraine", Nakypilo [Online], 27 January, available at: <https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/yak-liudskiy-kapital-spriyatyme-povoiennomu-vidnovlenniu-ukrainy/> (Accessed 30 Oct 2024).

Стаття надійшла до редакції 02.11.2024 р.